

Серяков С. О.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ЄЗУЇТСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В XVII СТОЛІТТІ

В даній статті освітня діяльність Києво-Могилянської академії в XVII ст. розглядається з точки зору виявлення в ній рис, одночасно характерних і для єзуїтського шкільництва. Знаходячи паралелі між ними у структурі та змісті освіти, методиці викладання, організації навчального процесу та позанавчального життя студентів, автор пояснює існування подібних аналогій цілком логічним прагненням тодішнього українського суспільства зменшити деструктивний щодо збереження його культурно-релігійної індивідуальності вплив єзуїтських шкіл шляхом позбавлення їх освітніх переваг.

Полеміка навколо перспектив інтеграції нашої держави до загальноєвропейських структур закономірно викликає запитання щодо ступеня вірогідної життєздатності елементів західної культури на українському духовному ґрунті. Наочною відповіддю в цьому сенсі є історія Києво-Могилянської академії, яка є прикладом вдалої адаптації до православного культурного середовища складових гуманістичної, в тому числі — й єзуїтської, школи.

Здійснення подібного синтезу було обумовлене необхідністю забезпечити здобуття українським населенням Речі Посполитої потрібного йому змісту гуманістичної освіти без одночасної втрати зв'язку з православним духовним ґрунтом. Вищезгадана небезпека походила насамперед з боку єзуїтського шкільництва, яке, з огляду на ідеологічне протистояння православ'я й католицької церкви та специфічність ролі в останній "Товариства Ісуса", було цілком закономірним чинником порушення релігійної орієнтації їх східнохристиянських вихованців. Остання обставина на тлі швидкого зростання кількості єзуїтських навчальних осередків у Речі Посполитій (впродовж першої третини XVII ст. — з 11 до 30 [1, с. 41—44]) ставила перед православною спільнотою завдання позбавлення орденських шкіл їхніх освітніх переваг. В цьому зв'язку цілком закономірним явищем виглядає наявність характерних для єзуїтського шкільництва освітніх рис у навчальному процесі створеного внаслідок об'єднання Братської та Лаврської шкіл у 1632 р. Києво-Могилянського колегіуму.

Будучи обумовленим ймовірно також здобуттям єзуїтської освіти особами, котрі перебували біля витоків зазначеної школи (зокрема П. Могилою [2, с. 58], І. Трофимовичем-Козловським та С. Косовим [3, с. 95]), вищезгадане явище знайшло передусім відображення в майже повному структурному збігові її з орденськими навчальними закладами. Свідченням цьому є наявність у Києво-Могилянській школі зазначеного періоду характерних для єзуїтської освіти трьох граматичних класів, яким наслідували поезія, риторика, 2—3-річний курс філософії та чотирирічний теологічний курс (з 1689 р.) [4, с. 333]. Єдиною суттєвою відмінністю щодо цього Києво-Могилянської школи від єзуїтської освіти слід вважати наявність підготовчого класу [3, с. 104; 5, с. 107—108], якого не було в орденських навчальних закладах [6, с. 155].

Поряд зі структурою освіти, аналогії між Києво-Могилянською школою та єзуїтськими колегіумами також прослідковуються й стосовно змісту навчального процесу. Зокрема, йдеться про домінування у філологічній освіті учнів вищезгаданих навчальних закладів вивчення латинської мови [7, с. 310—311; 8, с. 101]. За таких умов цілком закономірним явищем видається приділення незначної уваги в Києво-Могилянській школі граматичному вивченню слов'янської мови [4, с. 331—332]. Останнє було також характерним і для українських єзуїтських шкіл, у яких викладання вищезгаданого предмета зустрічалося в XVII ст. лише як поодинокий випадок (зокрема, мається на увазі існування в Луцькому колегіумі, починаючи з 1614 р., курсу

slavonicae linguae [9, с. 20]). Щодо ступеня уваги до навчання давньогрецької мови, то суттєві відмінності між єзуїтською освітою й Києво-Могилянською школою починають спостерігатися лише з кінця 1680-х рр., коли внаслідок відкриття в останній богословського курсу тут відбувається зміцнення позицій зазначеного предмета. В той же час попередній період характеризується спільною для Києво-Могилянської школи та єзуїтської освіти відсутністю значної уваги до викладання давньогрецької мови, яка цілком перебувала в затінку навчання латини [10, с. 116; 8, с. 101]. У слушності вищенаведеної думки пересвідчують принаймні факти недостатньої обізнаності тогочасних викладачів Києво-Могилянської школи та українських єзуїтських колегіумів в давньогрецькій мові. Зокрема, саме подібний рівень ерудованості в останній, згідно з грамотою єрусалимського патріарха Паїсія, був характерним для викладачів вищезгаданого православного навчального закладу у 1649 р. [11, с. 79]. Аналогічна ситуація прослідковується в другій половині XVII ст. в Польській єзуїтській провінції, до складу якої входили й українські землі Речі Посполитої. В цьому пересвідчує лист провінціала цієї адміністративної одиниці до ректора Львівського колегіуму від 28 листопада 1669 р., згідно з яким занедбаний стан викладання давньогрецької мови в багатьох тодішніх місцевих школах був пов'язаний в тому числі й з відсутністю навіть її елементарного засвоєння орденськими педагогами [12, 50–51].

Слід сказати, що в зазначений період спільні з єзуїтськими колегіумами явища щодо змісту освіти спостерігалися не лише в граматичних, але й — у поетичному класі Києво-Могилянської школи. Зокрема мається на увазі викладання його вихованцям огляду греко-римської міфології, яке у Києво-Могилянській школі, так само як і в єзуїтських колегіумах, відігравало довідково-інформаційну функцію, полегшуючи розуміння учнями змісту пропонованих їм творів античних авторів [11, с. 81; 13, с. 103]. Слід зауважити, що і в єзуїтських навчальних закладах, і в вищезгаданій православній школі антична літературна, історична й філософська спадщина подавалася учням лише у вигляді відповідно підібраних уривків певних творів [14, с. 82; 8, с. 100]. Будучи обумовленим загальним для гуманістичної освіти визнанням освіченого благочестя (*pietas litterata*) головною метою процесу виховання [9, с. 12], подібний стан речей забезпечувався в Києво-Могилянській школі шляхом створення індексу сентенцій і прикладів з класичних авторів [11, с. 81]. Аналогічна ситуація була і в єзуїтських навчальних закладах

XVII ст. В цьому пересвідчує, зокрема, згадка в листі генерала ордену Т. Гонсалеса до ректора Львівського колегіуму від 18 травня 1697 р. про надіслання останньому скороченого індексу думок, заборонених до вживання в межах єзуїтського шкільництва [12, 126].

Слід сказати, що перебування у класі поезії Києво-Могилянської школи не лише знайомило учнів з безпосереднім змістом цього предмета, а й надавало їм можливість пізнати елементи риторики [14, с. 82]. Аналогічний стан речей був також і в поетичному класі єзуїтських навчальних закладів. Зокрема, їхні вихованці в певні дні (а саме — тоді, коли після обіду в них була рекреація) вислуховували уривки з підручника К. Соареза ("*De arte rhetorica*") про тропи й фігури, або ж отримували пояснення стосовно певної промови чи риторичної вправи [15, с. 243]. Спільною для орденських колегіумів та Києво-Могилянської школи була також і структура риторичного курсу, який поділявся на загальне й особливе (прикладне) красномовство [11, с. 82; 16, с. 206]. Під час викладання останнього, предметом якого був розгляд окремих видів риторики, головна увага в зазначених вище навчальних закладах зверталася на опанування панегіричного красномовства. В цьому пересвідчує характерне як для Києво-Могилянської школи, так і для єзуїтських навчальних закладів переважання серед творів ораторського мистецтва саме промов вищезгаданого жанру [4, с. 332; 17, с. 209].

Засвідчена вище наявність спільних рис між Києво-Могилянською школою та єзуїтськими навчальними закладами щодо змісту освіти підтверджується також фактом використання ними спільних джерел знання. Зокрема, в якості підручника з латинської мови в Києво-Могилянській школі використовувалась робота Е. Альвара "*De institutione Grammatica libri tres*", яка в XVII ст. найчастіше виконувала відповідну функцію в єзуїтських навчальних закладах Речі Посполитої [11, с. 78–79; 15, с. 275]. Аналогічна ситуація склалася в Києво-Могилянській школі й щодо інших складових навчальної програми. Зокрема, давньогрецька мова викладалася тут за роботою Гретсера, яка одночасно застосовувалася й у колегіумах "Товариства Ісуса"; загальні риторичні знання базувалися на характерному для орденської освіти вищезгаданому підручнику К. Соареза, а церковне красномовство (проповідництво) — надавалося вихованцям Києво-Могилянської школи на основі єзуїтських риторик Мендози, Каузінуса та ін. [11, с. 79, 82; 4, с. 332]. Поряд з вищенаведеними фактами на користь думки про вплив єзуїтської педагогіки на зміст освіти Києво-Могилянської

школи XVII ст. також свідчить аналіз складу курсів риторики та філософії, які були створені в той час і використовувались у цьому навчальному закладі. Зокрема, з-поміж 54 подібних риторичних курсів єзуїтське походження напевно мають 8 і ще стільки ж можуть бути віднесені до орденського шкільництва з певною долею вірогідності [18, с. 11—45, 137—142]. Щодо аналогічного типу курсів філософії, то серед них роботи єзуїтського походження також складають значну частку (11 з 44, не враховуючи двох творів, які можуть бути віднесені до орденського шкільництва умовно [18, с. 152—185, 324—331]).

Аналогії між Києво-Могилянською школою та єзуїтськими колегіумами також чітко прослідковуються в організації навчального процесу. Зокрема мова йде про надання найкращим учням почесних звань, які не лише ставили їхніх володарів у привілейоване становище, а й зобов'язували до здійснення певної діяльності, покликаної зменшити обсяг роботи викладача. Зокрема, до сфери компетенції "декуріонів" єзуїтських шкіл входило дотримання спокою у класі за відсутності викладача, перевірка виконаних співучнями уроків, а також — доведення до відома педагога прізвиськ порушників дисципліни, відсутніх та осіб, що не виконали потрібних завдань [15, с. 242]. В Києво-Могилянській школі вищезгаданому почесному званню значною мірою відповідала посада "аудитора", володарі якої щоденно вислуховували вивчене учнями домашнє завдання, відзначали ступінь знання кожного з вихованців у "нотатах" та доповідали вчителю про стан їхньої підготовки [3, с. 105]. Майже ідентичними в єзуїтських школах та вищезгаданому православному навчальному закладі були обов'язки "цензора". Зокрема, в Києво-Могилянській школі володарі цієї посади, так само як і в орденських школах, слідували за дотриманням у класі дисципліни й контролювали присутність учнів, а окрім того — також приносили виправлені викладачем "екзерциції" та "окупації" [15, с. 242; 19, с. 70].

Для Києво-Могилянської школи також було характерним властиве єзуїтській освіті поширення системи самоорганізації учнів на їхнє позанавчальне життя. Свідченням цьому є існування у вищезгаданому православному навчальному закладі учнівської посади сеньйорів бурс [19, с. 70], яка мала місце також у тодішньому єзуїтському шкільництві [20, с. 37]. Окрім того, як в орденських колегіумах, так і в Києво-Могилянській школі, практикувалося здійснення опіки в освітньому й виховному сенсі бідними студентами старших класів над молодшими школярами з заможних родин. В єзуїтській освіті перші з них були відомими під назвою "педа-

гогів" [21, с. 86], в той час як у Києво-Могилянській школі вони називалися "інспекторами". За останніми наглядали "директори", які також мешкали разом з молодшими багатими школярами, допомагали їм виконувати домашні завдання та супроводжували їх до школи [19, с. 70]. Аналогічна посада для незаможних студентів існувала в єзуїтській освіті, хоча й передбачала виконання дещо іншої функції, а саме — організацію рекреації молоді [5, с. 114].

Поряд із забезпеченням самоорганізації студентської молоді, Києво-Могилянську школу та єзуїтські колегіуми об'єднував атракційний характер позанавчального життя учнів. Зокрема, у вищезгаданому православному освітньому осередку він знаходив відображення в участі його вихованців у сценічних виставах [11, с. 104—106], урочистому відзначенні академічних свят і великопостних пасій, поминках перетворювача школи, похованні викладачів, товаришів і сторонніх знатних осіб [10, с. 126]. Схожу картину щодо цього можна спостерігати у єзуїтських школах, вихованці яких урочисто відзначали певні церковні визначні події [15, с. 255], торжества, присвячені засновникові ордену (зокрема, у 1622 р. у Львові [22, арк. 87]); брали участь у різноманітних процесіях, церемоніях, виставах. Будучи одночасно засобами поширення популярності єзуїтської освітньої системи або Києво-Могилянської школи, вищезгадані прояви атракційного характеру позанавчального життя їх вихованців доповнювались публічними ораціями й декламаціями. Поява останніх досить часто була пов'язана з певною подією і стосувалася окремих осіб, які відігравали помітну роль у тодішньому політичному й релігійному житті. Зокрема йдеться про інтронізацію в 1615 р. нового львівського архієпископа Прухницького, яка супроводжувалась проголошенням студентами старших класів місцевого єзуїтського колегіуму низки gratуляцій і віршів [23, с. 35]. Щодо Києво-Могилянської школи, то тут схожа ситуація мала місце, зокрема, у 1648 р., коли представники Академії ораціями й декламаціями вітали Б. Хмельницького [24, с. 69], який прибув до Києва по завершенні тогорічної переможної військової кампанії під Замостям.

Поряд з вищезгаданими явищами, приїзд певної поважної особи міг спричинити також влаштування вихованцями Києво-Могилянської школи публічних диспутів [2, с. 155]. За аналогічних підстав відповідні заходи також траплялися й у житті єзуїтських шкіл XVII ст. Характерним прикладом щодо цього є проведення в 1676 р. філософського диспуту між учнями Львівського колегіуму, який відбувався в

присутності руського воєводи й ряду вищих посадових осіб церкви та представників знаті [25, 153—154]. Іншою, поряд з вищезгаданю, причиною проведення публічного диспуту в Києво-Могилянській школі в XVII ст. було завершення навчального року [3, с. 105]. Щодо цього названий православний навчальний заклад також не відрізнявся від сучасних йому єзуїтських шкіл. Зокрема, мова йде про Львівський колегіум, у якому в 1672 р. завершення філософського курсу супроводжувалось захистом його слухачами певних основних положень [25, 58]. Публічні диспути, як у єзуїтських колегіумах, так і в Києво-Могилянській школі, поєднувалися з домашніми. Останні відбувалися щосуботи [26, с. 41; 3, с. 105] й виконували в старших класах зазначених навчальних закладів функцію засобу щотижневого закріплення вивчених за відповідний період знань.

В *studia inferiora* Києво-Могилянської школи та єзуїтських колегіумів аналогічну роль відігравали повторення (*repetitiones*) [27, с. 316; 3, с. 105], які відбувалися, зокрема, кожної суботи й полягали у відтворенні вивченого за тиждень матеріалу [28, с. 168]. Поряд з вищезгаданим засобом його закріплення освітня діяльність Києво-Могилянської школи відзначалася також наявністю деяких інших рис, властивих єзуїтській методиці навчання. Зокрема йдеться про поділ учнівських завдань на класні й домашні [11, с. 97; 15, с. 249], проведення загальних та індивідуальних концертаций [11, с. 94, 98], періодичне складення вихованцями риторики промов з метою набуття практичних вмій у цій науковій дисципліні [2, с. 85; 15, с. 240]. Щодо методики граматичного вивчення латинської мови, то в цьому сенсі аналогія між Києво-

Могилянською школою і єзуїтськими навчальними закладами прослідковується у забезпеченні перебування учнів у постійному відповідному мовному середовищі. Останньому сприяло перетворення латини на єдиний дозволений засіб спілкування вихованців вищезгаданих шкіл [2, с. 79; 8, с. 100]. Дотримання цього принципу забезпечувалось у Києво-Могилянській школі та єзуїтських колегіумах шляхом застосування певного предмета, що виокремлював особу, яка ігнорувала вищезгадану мову у розмові. Перебування подібного знаку мови в певного учня загрозувало йому в окремих випадках покаранням. Останнього можна було запобігти лише своєчасно позбувшись цього предмета, передавши його тому учневі, який компрометував себе спілкуванням іншою мовою, окрім латини [11, с. 93, 98].

Таким чином, освітня діяльність Києво-Могилянської академії характеризується в XVII ст. наявністю значної кількості спільних рис із єзуїтським шкільництвом. Будучи обумовленим необхідністю нейтралізації негативного впливу шкіл "Товариства Ісуса" на збереження усталених релігійних уподобань православного населення Речі Посполитої, вищезгаданий синтез спрямовувався на звуження кола потенційних православних вихованців єзуїтської освіти шляхом позбавлення її об'єктивних переваг. Реалізація цих прагнень, досягнута здійсненими П. Могилою освітніми перетвореннями, була безумовно позитивним фактором подальшого культурного розвитку українського народу, який створював умови для збереження його соціальної й інтелектуальної еліти, а отже — закладав фундамент для виникнення в нього в майбутньому державницьких прагнень.

1. *Natonski B.* Szkolnictwo jezuitckie w Polsce w dobie kontrreformacji // *Z dziejów szkolnictwa jezuitckiego w Polsce.*— Kraków: WAM-Ksiezca Jezuitci, 1994.— S. 34—62.
2. *Хижняк З. И.* Киево-Могилянская академия.— Киев: Выща школа, 1988.— 268 с.
3. *Медынский Е. Н.* Братские школы Украины и Белорусии в XVI—XVII вв. и их роль в воссоединении Украины с Россией.— Москва: Академия педагогических наук РСФСР, 1954.— 232 с.
4. *Маслов С.* Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI і в першій половині XVII століття // *Європейське Відродження та українська література XIV—XVIII ст.*— Київ: Наукова думка, 1993.— С. 319—341.
5. *Wroczyński R.* Dzieje oświaty polskiej do roku 1795.— Warszawa: PWN, 1983.— 300 s.
6. *MozdzenSt.* Historia wychowania. Wyborźródł.— Cz.III. Odrodzenie.— Kielce: Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP Spolkazo. o., 1998.— 173 s.
7. *Кравціо Б.* Ренесанс і гуманізм на Україні // *Європейське Відродження та українська література XIV—XVIII ст.*— Київ: Наукова думка, 1993.— С. 300—318.
8. *Wojtkowski A.* Z dziejów szkolnictwa jezuitckiego i pijarskiego w Polsce // *Zeszyty Naukowe KUL.*— R.IX.— 1966.— № 1—2.— S. 99—115.
9. *Яковенко Н.* Латинське шкільництво і "шкільний гуманізм" в Україні кінця XVI — середини XVII ст. // *Київська старовина.*— 1997.— № 1—2.— С. 11—27.
10. *Титов Хв.* Стара вища освіта в київській Україні кінця XVI — початку XIX ст.— Київ: Українська Академія Наук, 1924.— 433 с.
11. *Петров Н.И.* Киевская Академия во второй половине XVII века.— Киев: типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895.— 171с.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Львові.— Ф. 140.— Оп. 1.— Ст. 119.
13. *Савиц А.* Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI—XVIII ст.— Київ: Всеукраїнська АН, 1929.— 224 с.
14. *Пилипюк Н.* Київській поезики і ренесансні теорії мистецтва // *Європейське Відродження та українська література XIV—XVIII ст.*— Київ: Наукова думка, 1993.— С 75—109.
15. *Łukaszewicz J.* Historia szkół w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskiem od najdawniejszych czasów az do

- roku 1794.— T.I.— Poznań: księgarnia J. K. Zupan-
skiego, 1849.— 470 s.
16. *Губер Ж.* Иезуиты, их история, учение, организация и практическая деятельность в сфере общественной жизни, политики и религии.— СПб: тип-я Ф. Павленкова, 1898.— 320 с.
 17. *Montusiewicz R.* Kultura retoryczna kolegów w XVII— I-jej polowie XVIII wieku. Rekonesans materiałowy // *Studia staropolskie.*— T.L.— Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Lodź: wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1984.— S. 193—210.
 18. *Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А.* Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянської Академии.— Киев: Наукова думка, 1982.— 348 с.
 19. *Микитась В.* Давньоукраїнські студента і професори.— Київ: Абрис, 1994.— 286 с.
 20. *Obirek St.* Działalność kulturalna jezuitów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1564—1668). Próba syntezy.— Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, 1996.— 65 s.
 21. *Piechnik L.* Akademie i uczelniejezuickie // *Dzieje teologii katolickiej w Polsce.*— T. II.— Cz. 2.— Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1975.— S. 51—101.
 22. Центральний державний історичний архів України у м. Києві.— Ф.КМФ 15,— Оп. 1.— Спр. 6.
 23. *Крип'якевич І.* Учитель Богдана Хмельницького (Андрій Гонцель Мокрський) // *Записки НТШ.*— Т. СXXXIII.— Львів: друкарня НТШ, 1922.— С. 27—38.
 24. *Хижняк З. І.* Києво-Могилянська академія: Суспільно-політичні й ідеологічні передумови виникнення вищої освіти на Україні.— Київ: товариство "Знання України", 1991.—80 с.
 25. *Archivum Romanum Societatis Jesu.*— Polonica 54.
 26. *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu. Auctoritate Septimae Congregationis generalis aucta.*— Antverpiae: Joannen! Meursium, 1635.— 173 s.
 27. *Zrodla do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej* (pod red. S.Wołoszyna).— T. 1.—Kielce: Strzelec, 1995.—695 s.
 28. *Даденков М. Ф.* Історія педагогіки.— Київ—Харків: Радянська школа, 1947.— 328 с.

SeryakovS.

THE TYPICAL OUTLINES OF THE JESUIT SCHOOL SYSTEM IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF KYIV-MOHYLA ACADEMY IN THE XVII CENTURY

The educational activity of Kyiv-Mohyla Academy in the XVII-th century is exploring in this article in the sense of revealing the outlines, which have been at the same time in the Jesuit school system. Founding the parallels between them in the structure and contents of the education, the methods of teaching, the organization of school process and non-educational life of students, the author explains the existence of such analogies by the logical aspiration of the Ukrainian society of that time to decrease the destructive about it cultural-religious individuality influence of the Jesuits schools by deprivation them of educational advantages.